

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.11.49](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.49)

УДК 338.4

Ю. І. Сологуб,
к. геогр. н., доцент, Національний університет харчових технологій
ORCID: 0000-0002-6965-5887

О. В. Безпала,
к. геогр. н., ст. викладач,
ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»
ORCID: 0000-0002-6129-9320

ПОРІВНЯЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Yurij Sologub
PhD (Geographical), Associate professor,
National University of Food Technologies
Olha Bezpala
PhD (Geographical), Separated subdivision of
NULES of Ukraine «Nizhin Agrotechnical Institute»

THE COMPARATIVE-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN UKRAINE AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

У статті здійснено порівняльно-географічний аналіз розвитку сільського господарства України та країн Східної Європи. Розглянуто основні аспекти розвитку галузей сільського господарства (рослинництва та тваринництва). Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку, Україна є провідною аграрною державою Європи із значними можливостями для подальшого розвитку високоефективного, експортоспроможного виробництва продукції сільського господарства. Україна має значні можливості виробництва сільськогосподарської продукції через сприятливі природно-кліматичні умови та потужний людський потенціал. Аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки й становить показник, що майже вдвічі перевищує середньоевропейський рівень, урахувавши великий потенціал земель сільськогосподарського призначення. Встановлено, що Україна має позитивні тенденції розвитку галузі рослинництва. Серед усіх країн Східної Європи Україна має найвищі результати цього показника (індекс продукції рослинництва становить 192,2). Виявлено, що Україна входить до п'ятірки лідерів країн з значною урожайністю (4652 кг/га). А за виробництвом зернових займає 8 місце у світі (65211480 т) і друге у Східній Європі. Натомість галузь тваринництва в Україні зазнає суттєвого скорочення своїх обсягів. Визначено основні проблеми та перспективи розвитку сільського господарства України.

The article deals with comparative-geographical analysis of agricultural development in Ukraine and Eastern European countries. The main aspects of development of branches of agriculture

(plant growing and animal husbandry) are considered. In accordance with the State Strategy for Regional Development, Ukraine is a leading agrarian state of Europe with significant opportunities for the further development of high-efficient, export-oriented agricultural production. Ukraine has significant opportunities for agricultural production through favorable natural and climatic conditions and a powerful human potential. The country accounted for 27% of the arable land in Europe. Ukraine has 0.68 hectares of arable land per capita. According to the level of provision of agricultural land (0.9 hectares per capita), Ukraine among the European countries is second. Moreover the potential of domestic lands to food security, according to various experts, ranges from 150 to 500 million people. The share of the employed population in agriculture is 5.8%. The share of GDP produced in agriculture in Ukraine is 12.2%. Agrarian production in Ukraine remains among the leading branches of the economy and is an indicator that almost twice exceeds the average European level. Ukraine has positive trends in the field of plant growing. For example among all the countries of Eastern Europe, Ukraine has the highest results of this indicator (crop production index is 192.2). Ukraine belongs to the top five leaders of countries with significant yields (4652 kg / ha). And for grain production it occupies the 8th place in the world (65211480 tons) and the second in Eastern Europe. Instead, the livestock sector in Ukraine undergoes a significant reduction in its volumes. In 2016, the livestock production index was 97.5. For meat, eggs and milk production, Ukraine is among the top three leaders in other Eastern European countries (Russia and Poland), although there is a year-on-year decline in production of these species. The main problems and perspectives of agricultural development in Ukraine are determined. The main obstacles to strengthening the competitiveness of domestic agricultural products in the foreign markets are: low level of development of the domestic financial and credit system, underdeveloped infrastructure of agroindustrial complex, lack of harmonization of Ukrainian quality standards with international ones; low capitalization of domestic agricultural enterprises, predominantly low level of specialization of functioning farms, lack of state-targeted financing of scientific and applied developments in the agrarian sector, insufficient activity of state policy on maintenance of soil fertility, decline of the domestic engineering industry and limited financial capacity of agricultural producers, the destruction of the cooperative traditions of agriculture.

Ключові слова: сільське господарство; рослинництво; тваринництво; зайнятість населення; виробництво.

Keywords: agriculture; crop production; animal husbandry; employment; production.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення невід’ємною ознакою та напрямком розвитку аграрного сектора економіки України стали євроінтеграційні процеси. Важливим при цьому є дослідження динаміки розвитку українського сільського господарства на фоні сусідніх країн, світових лідерів та світу в цілому.

Україна займає 0,4% світової суші та 3,2% території Східної Європи (603,7 тис. км²), на якій нині проживає понад 44 млн. осіб, або 0,65% від загальної чисельності населення світу та 15,1% від загальної кількості населення Східної Європи. При цьому у надрах держави зосереджено близько 5% світових мінерально-сировинних ресурсів. На територію України припадає 25% світових чорноземів.

Україна знаходиться у геополітичному торговельному просторі семи прикордонних держав, з яких чотири – члени Європейського Союзу (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), три – члени СНД (Росія, Білорусь, Молдова). З Туреччиною, Грузією та Болгарією Україна має спільну акваторію Чорного моря. Це значні найближчі ринки збуту української продукції, хоча сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють розширювати горизонти зовнішньоекономічної діяльності незалежно від територіальної віддаленості [3].

Тому, головне завдання, що стоїть перед галузями АПК – це зростання сільськогосподарського виробництва, надійне забезпечення країни продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, об’єднання зусиль усіх галузей комплексу для одержання високих кінцевих результатів, надання можливості виходу продукції АПК України на світовий ринок.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу тенденцій розвитку сільського господарства України з розвитком сільського господарства інших країн Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку АПК України розглянуто у наукових працях таких видатних вітчизняних науковців як Бистрякова І.К., Благодатного В.І, Бриндзі З.Ф., Будзяка В.М., В'юна В.Г., Гордійчука А.А., Гуцуляка Г.Д., Лавейкіна М.І., Лукінова І.І., Мельника Л.Г., Мішеніна Є.В., Ніколієнка Т.С., Тарасової В.В., Трегобчука В.М., Фурдичка О.І., та інших. Також, серед зарубіжних робіт необхідно виділити таких науковців як Balzer R.B., Blackie M.J., Cassman K.G., Dixon, J., Eicher C.K., Evenson R.E., Farrow A., Foley J.A., Pieri C., Sachs J.D., та ін.

У статті застосовано системний підхід, порівняльно-географічний, статистичний, аналітичний та інші методи наукового дослідження. Всі розрахунки та обчислення, а також графічні побудови отримано за допомогою можливостей комп'ютерних програм Microsoft Excel 2010.

Постановка завдання. Здійснити порівняльно-географічний аналіз розвитку сільського господарства України та країн Східної Європи. Розглянути основні аспекти розвитку галузей сільського господарства України в сучасних ринкових умовах.

Виклад основного матеріалу. До складу країн Східної Європи входять: Білорусія, Болгарія, Угорщина, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Україна та Чехія. Всі країни, за винятком України та Росії, є членами ЄС.

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку, Україна є провідною аграрною державою Європи із значними можливостями для подальшого розвитку високоефективного, експортспроможного виробництва продукції сільського господарства. На країну припадає 27% орних земель у Європі (на одну особу в Україні припадає 0,68 гектарів орних земель, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 гектара, зокрема у Польщі – 0,30).

Україна має значні можливості виробництва сільськогосподарської продукції через сприятливі природно-кліматичні умови та потужний людський потенціал.

За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця) Україна серед європейських країн поступається лише Республіці Білорусь – 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Східної Європи, окрім РФ (0,85 га) (Таблиця 1) [5].

Таблиця 1.
Забезпечення с/г угіддями (га/особу)

№ п/п	Країна	Забезпечення с/г угіддями (га/особу)
1.	Білорусія	0,58
2.	Болгарія	0,44
3.	Угорщина	0,44
4.	Молдова	0,51
5.	Польща	0,29
6.	Росія	0,85
7.	Румунія	0,42
8.	Словаччина	0,26
9.	Україна	0,71
10.	Чехія	0,30

При цьому 73% ріллі України складають найбільш родючі чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти. Потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, знаходиться в межах від 150 до 500 млн. осіб. Між тим наявний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції України використовується недостатньо [3].

Аналіз площ сільськогосподарських земель у країнах Східної Європи відносно до загальної площі їх територій дає змогу стверджувати, що серед 10 країн Східної Європи Україна посідає 2 місце (після Росії) за площею території. Але на відміну від Росії, де під землями сільськогосподарського призначення зайнято лише 13,1%, наша держава володіє найвищим показником серед усіх країн за площею земель, що використовуються у сільському господарстві. Цей показник складає 71,3% (430,3 км²) (Таблиця 2) [8].

Таблиця 2.
Частка сільськогосподарських земель від загальної площі території країни

№ п/п	Країна	Площа країни, км ²	Частка від загальної площі країн Східної Європи	Частка с/г земель від загальної площі
1.	Білорусія	207,600	1,1	43,3
2.	Болгарія	110,879	0,6	47,2
3.	Угорщина	93,028	0,5	59,0
4.	Молдова	33,851	0,2	74,9
5.	Польща	312,685	1,7	47,4

6.	Росія	17,098,242	90,8	13,1
7.	Румунія	238,391	1,3	59,7
8.	Словаччина	49,039	0,3	40,1
9.	Україна	603,550	3,2	71,3
10.	Чехія	78,867	0,4	54,7

Варто згадати, що за міжнародною статистикою FAO, сільськогосподарська земля — це площа землі, яка знаходиться під посівами сільськогосподарських культур або використовується як пасовище. Ці землі включають в себе: орні землі, які використовуються під тимчасові культури, тимчасові луки для косовиці або пасовища, землі городів, і землі, що знаходяться тимчасово під паром (занедбані землі не враховуються); землі під постійними культурами, які займають площу протягом тривалих періодів і не повинні бути пересажені після кожного збору врожаю, таких як какао, кави; землі під квітучими чагарниками, фруктовими деревами, горіхові дерева, виноградні лози (але виключаються землі, на яких висаджені дерева, для використання в якості деревини); пасовищні землі, які використовуються протягом п'яти або більше років для корму худоби (Рис.1) [2].

Рис. 1. Співвідношення площі сільськогосподарських земель до загальної площі країни

Аналіз частки зайнятого населення у сільському господарстві свідчить, що більшість країн Східної Європи мають досить високі показники (звернемо увагу, що в країнах, що розвиваються, цей показник становить 2/3 і більше, тоді як у розвинутих країнах – менше 10 %, у США і деяких країнах Західної Європи – тільки 2-3 %) (Таблиця 3) [4].

Таблиця 3.
Частка зайнятого населення у сільському господарстві, %

№ п/п	Країна	Кількість населення, млн. осіб	Частка зайнятих у с/г, %
1.	Білорусія	9,5	9,7
2.	Болгарія	7,1	6,8
3.	Угорщина	9,8	4,9
4.	Молдова	3,4	32,3
5.	Польща	38,4	11,5
6.	Росія	142,1	9,4
7.	Румунія	21,5	28,3
8.	Словаччина	5,4	3,9
9.	Україна	44,0	5,8
10.	Чехія	10,7	2,8

Переважно країни Східної Європи у розвитку своєї економіки керуються ринковими механізмами та правилами, деякі країни (Чехія та Словаччина) переорієнтували свої економіки на постіндустріальний шлях розвитку. Натомість у Молдові та Румунії показники зайнятості населення у сільському господарстві залишаються високими (32,3% та 28,3% відповідно). В Україні частка зайнятого населення у сільському

господарстві становить 5,8%. Такі показники свідчать про позитивні тенденції заміни ручної праці машинною у більшості сільськогосподарських підприємств (Рис. 2.).

Рис. 2. Частка зайнятих у сільському господарстві країн Східної Європи

Найбільші показники загального ВВП демонструють Польща та Росія (1,126 трлн.дол. та 4,016 трлн.дол. відповідно). Частка ВВП виробленого у сільському господарстві є найвищими у Молдові 17,7% та в Україні 12,2%. Аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки й становить показник, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень, урахувавши великий потенціал земель сільськогосподарського призначення (Рис.3) [4].

Варто зауважити, що завдяки динамічному нарощенню виробництва у ключових галузях, сільське господарство залишається провідним бюджето-утворюючим фактором, забезпечуючи зростання ВВП (Таблиця 4) [4].

**Таблиця 4.
Загальний ВВП та частка ВВП, виробленого у сільському господарстві**

№ п/п	Країна	Загальний ВВП, млн. \$	Частка ВВП виробленого у с/г
1.	Білорусія	179,4	8,1
2.	Болгарія	153,5	4,3
3.	Угорщина	289,6	3,9
4.	Молдова	237,2	17,7
5.	Польща	1126,0	2,4
6.	Росія	4016,0	4,7
7.	Румунія	483,4	4,2
8.	Словаччина	179,7	3,8
9.	Україна	369,6	12,2
10.	Чехія	375,9	2,3

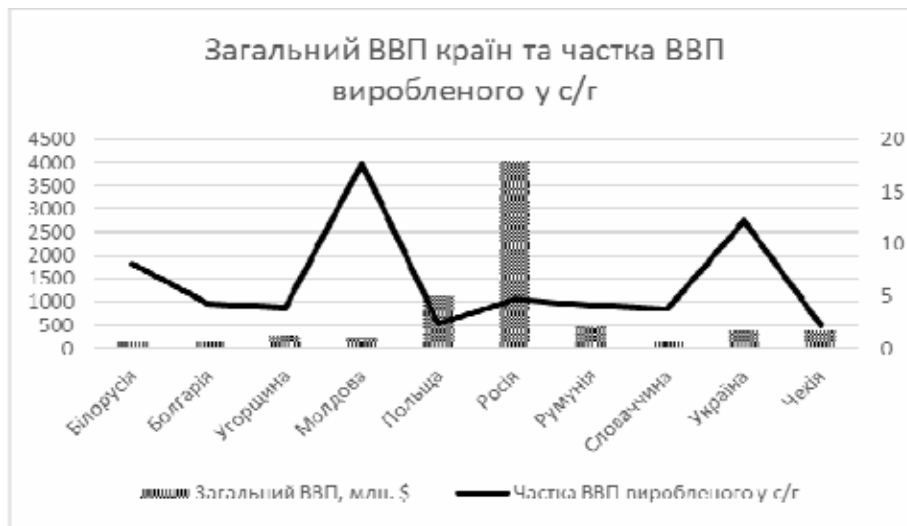

Рис. 3. Загальний ВВП та частка ВВП, виробленого у сільському господарстві

Протягом 2012-2016 років Україна мала позитивні тенденції розвитку галузі рослинництва (у 2012 році індекс продукції рослинництва становив 135,5, у 2013 році — 162,1, у 2014 році — 167,2, у 2015 році — 159,3, у 2016 році — 192,2). Варто відмітити, що серед усіх країн Східної Європи Україна має найвищі результати цього показника (Рис.4) [7].

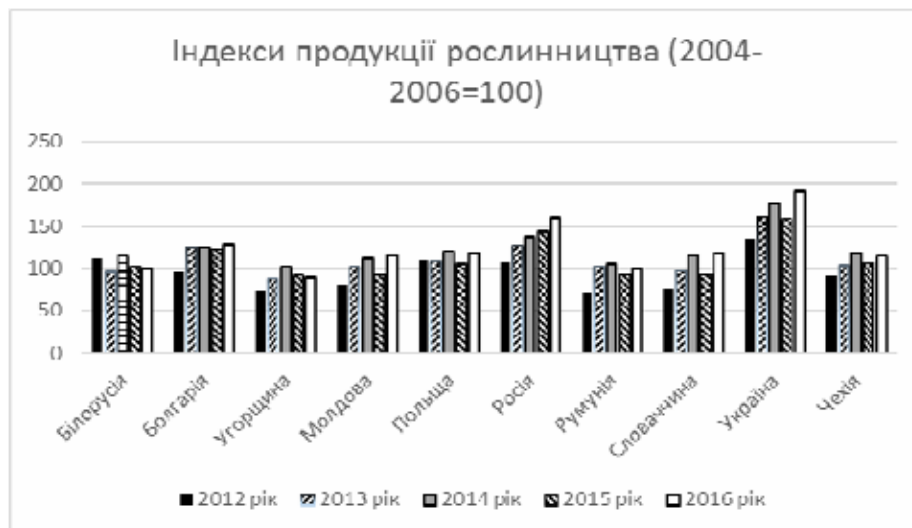

Рис. 4. Індекси продукції рослинництва

Урожайність зернових (кг на гектар) включає пшеницю, рис, кукурудзу, ячмінь, овес, жито, просо, сорго, гречку і змішане зерно. Показники виробництва зернових культур відносяться до культур, заготовлених для сухого зерна. Зернові культури, прибрані на сіно і зелений урожай, зібраний для продовольства, корми або силосу і ті культури, які використовуються для випасу, не включаються. ФАО виділяє виробничі дані для календарного року, в якому основна частина врожаю була зібрана. Велика частина врожаю, зібраного в кінці року, буде використовуватися в наступному році (Рис.5).

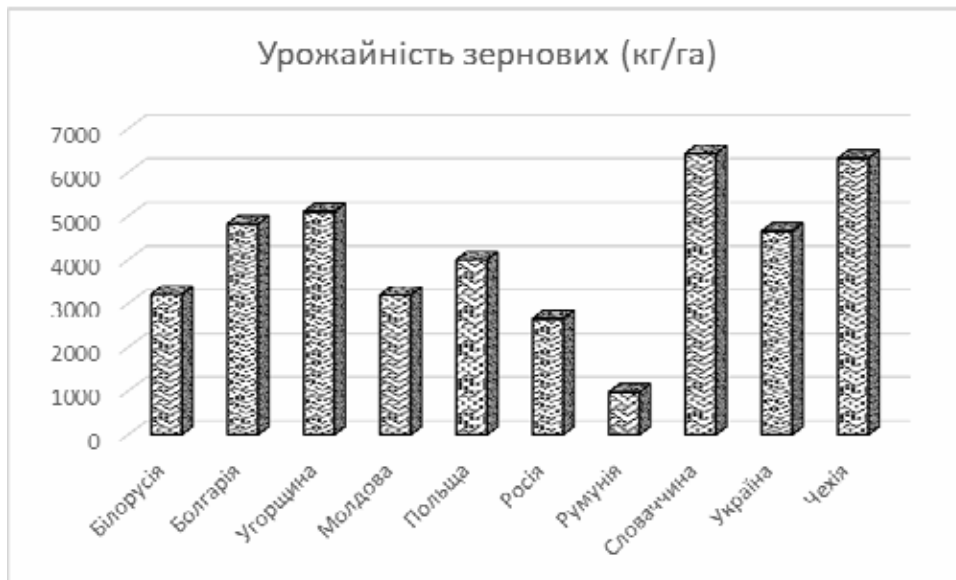

Рис. 5. Урожайність зернових (кг на гектар)

Україна входить до п'ятірки лідерів країн з значною урожайністю (4652 кг/га). А за виробництвом зернових займає 8 місце у світі (65211480 т) і друге у Східній Європі (Рис.6).

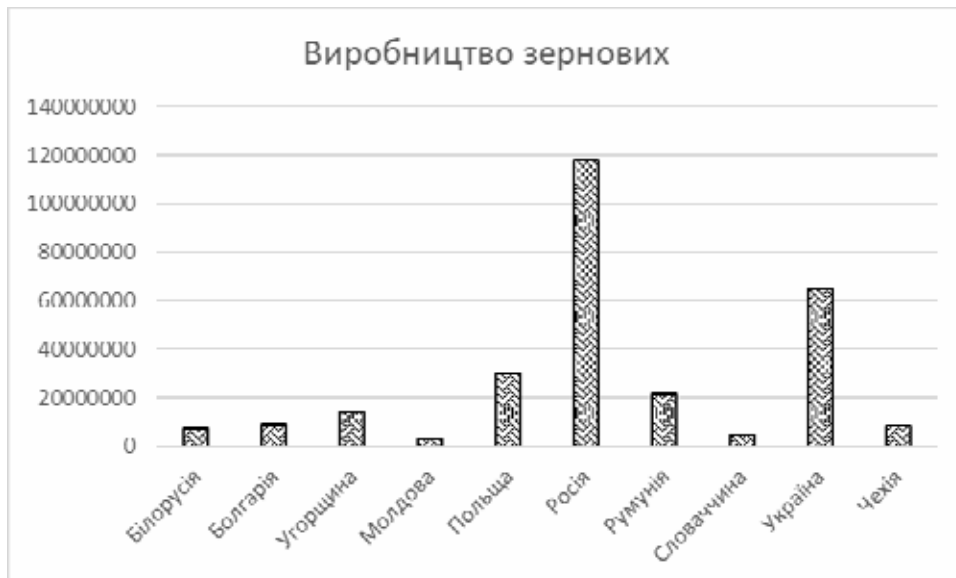

Рис. 6. Виробництво зернових, кг/га

Щодо розвитку іншої галузі сільського господарства — тваринництва —, то тут Україна має середні показники розвитку серед інших країн регіону. Найвищими показниками характеризується розвиток тваринництва Білорусії, найнижчими — Словаччина. Останнім часом, галузь тваринництва в Україні зазнає суттєвого скорочення своїх обсягів. Так, якщо в 2012 році індекс продукції тваринництва склав 100,7, то вже у 2016 році він мав показник 97,5 (Рис.7) [7].

Рис. 7. Індекси продукції тваринництва

Показники тваринництва залишаються незадовільними через збитковість виробництва більшості видів м'ясної продукції. Зменшується поголів'я великої рогатої худоби, у т. ч. корів. Сталу динаміку демонструє лише поголів'я птиці (Рис.8).

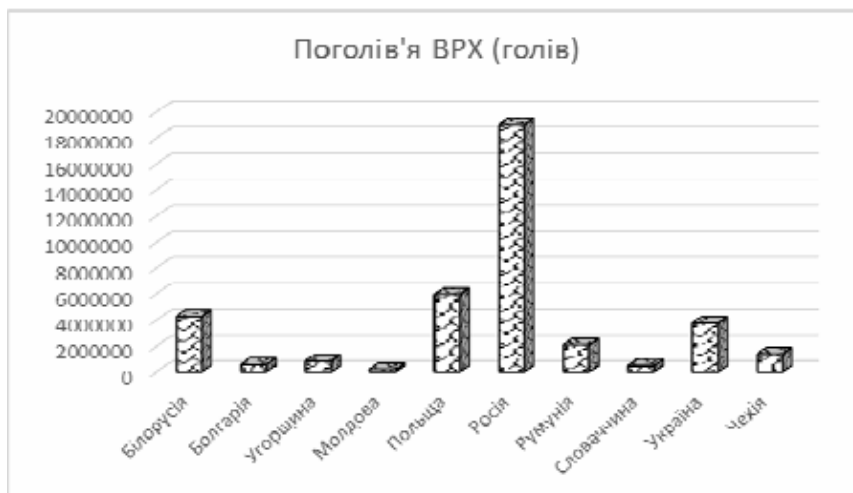

Рис. 8. Поголів'я ВРХ (голів)

За виробництвом м'яса, яєць і молока Україна у трійці лідерів серед інших країн Східної Європи (Росії та Польщі), хоча щороку спостерігається спад виробництва продукції цих видів. Статистичні дані показують, що у 2014 році в Україні було вироблено 412 тис.700 тон м'яса, натомість у 2018 році — 350 тис. тон м'яса (Рис.9) [6].

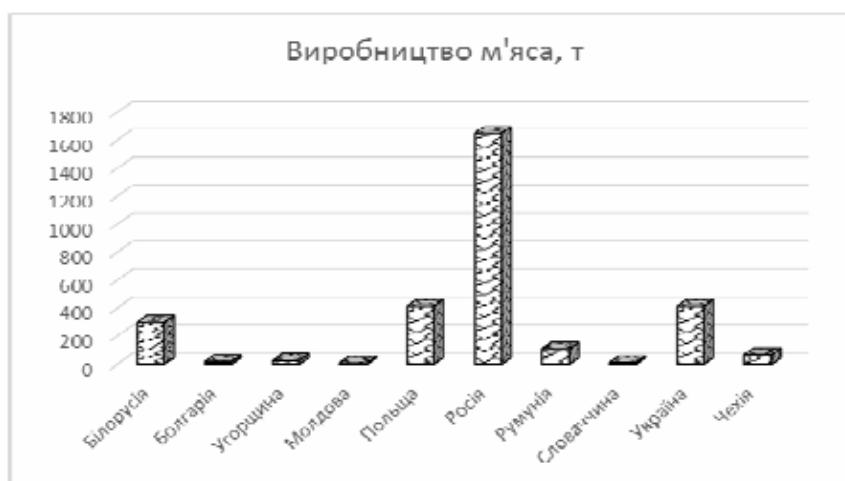

Рис. 9. Виробництво м'яса, т, 2014 рік

За виробництвом яєць у регіоні Україна посідає друге місце після Росії. Загальний обсяг складає 1,14 млн. т. Найнижчі показники у Молдові та Словаччині (Рис.10) [6].

Рис. 10. Виробництво яєць, т, 2014 рік

За виробництвом молока Україна у регіоні третя після Росії та Польщі. Загальні обсяги у 2017 році склали 31 млн. 180 тис. тон, 13 млн. 690 тис. тон та 10 млн. 285 тис. тон відповідно (Рис.11) [6].

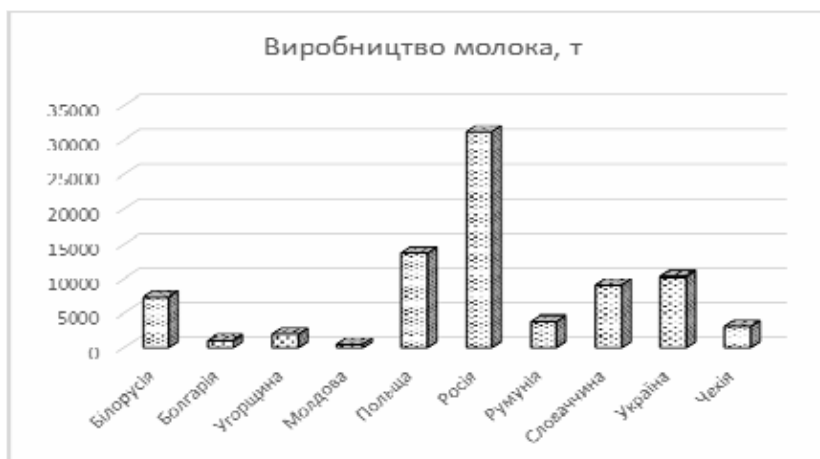

Рис. 11. Виробництво молока, т, 2017 рік

Хоча варто відзначити той факт, що на відміну від Росії та Польщі, де обсяги виробництва молока впродовж 2014-2017 років збільшувалися, в Україні ці показники скорочувалися з 11 млн.130 тис. тон до 10 млн.285 тис. тон (Рис.12) [6].

Рис. 12. Виробництво молока, т, 2014-2017 роки

Висновки. Таким чином, узагальнюючи думки фахівців, основними перешкодами по зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції агропромислового комплексу на зовнішніх ринках є: низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи, що проявляється у високій вартості банківських кредитів та позик, нерозвиненості в Україні сфери страхування кредитних та виробничих ризиків; недостатній розвиток інфраструктури АПК; неспівпадіння вітчизняної стандартизаційної бази з міжнародними, переважно низький рівень спеціалізації існуючих сільськогосподарських підприємств; відсутність достатнього цільового фінансування з боку держави; часта деградація ґрунтового покриву, зокрема родючого гумусного шару.

Виходячи з наведених особливостей, основними шляхами покращення ситуації, щодо сучасного стану та розвитку агропромислового комплексу держави можна вважати: збільшення прямих державних інвестицій в аграрну сферу; сприяння розвитку місцевих переробних потужностей; узгодження норм стандартизації з загальноєвропейськими; підвищення уваги до екологічного стану земель що задіяні в сільськогосподарському виробництві.

Список літератури.

1. Гайдуцький П. Україна – ЄС: проблеми інтеграції [Електронний ресурс] / П. Гайдуцький // Джерело тижня – 7 червня 2013 року. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/gayduckiyukraina-es-problemy-integracii>
2. Мировой Атлас Данных. - Режим доступу: <https://knoema.ru/atlas/maps>
3. Овсієнко А. М. Сільське господарство України: стан, конкурентоспроможність та перспективи інтеграції на європейському рівні / А. М. Овсієнко // Економічний вісник університету. - 2016. - Вип. 30(1). - С. 76-82. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_30%281%29__12
4. Central Intelligence Agency.— Режим доступу: www.cia.gov
5. Nation Master. — Режим доступу: <https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Agriculture/Arable-land/Hectares-per-capita>
6. Our world in data.— Режим доступу: <https://ourworldindata.org/meat-and-seafood-production-consumption#milk-production-across-the-world> (meat, egg, milk production)
7. The Global Economy.— Режим доступу: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/livestock_production_index/
8. Total Rating.— Режим доступу: <http://total-rating.ru/1300-reyting-stran-po-ploschadi-selskohozyaystvennyh-zemel-v-ot-ploschadi.html>

References.

1. Hajduckij, P. (2013), “Ukraine - EU: integration problems”, *Dzerelo tyznja*, [Online], vol. 7, available at: <http://agroconf.org/content/gayduckiyukraina-es-problemy-integracii> (Accessed 05 Nov 2019).
2. World Data Atlas (2019), available at: <https://knoema.ru/atlas/maps> (Accessed 05 Nov 2019).
3. Ovsijenko, A. M. (2016), “Ukrainian agriculture: the state, competitiveness and prospects of integration at European level”, *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, [Online], vol. 30(1), available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_30\(1\)__12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_30(1)__12) (Accessed 05 Nov 2019).
4. Central Intelligence Agency (2019), available at: www.cia.gov (Accessed 05 Nov 2019).
5. Nation Master(2019), available at: <https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Agriculture/Arable-land/Hectares-per-capita> (Accessed 05 Nov 2019).
6. Our world in data (2019), available at: <https://ourworldindata.org/meat-and-seafood-production-consumption#milk-production-across-the-world> (meat, egg, milk production) (Accessed 05 Nov 2019).
7. The Global Economy (2019), available at: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/livestock_production_index/ (Accessed 05 Nov 2019).
8. Total Rating (2019), available at: <http://total-rating.ru/1300-reyting-stran-po-ploschadi-selskohozyaystvennyh-zemel-v-ot-ploschadi> (Accessed 05 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2019 р.